

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

Academic Publishing House „Talent“

University of Agribusiness and Rural Development -
Bulgaria

<http://science.uard.bg>

MELNIK VINE-GROWING REGION – HISTORY AND TRADITIONS

Radoslava Ganeva

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The region of Melnik (Southwest Bulgaria) has exclusively appropriate climate for wine growing. Its borders are defined by the dissemination of the wide Melnik grape vine, revealed by experts as an old local variety. Few are the wine-growing centers that carry such an effective ampelographic tradition. A few are the viticulture centers, bearing such effective tradition. The vine is grown here from the Thracian antiquity and is the basis for a livelihood, preserved and retransmitted for many generations. It is characterized by a specialization in the production and marketing of high quality red dry wines.

The article deals with the development of the Melnik vineyard as a result of different political and economic conditions in the course of historical development. Various archival materials, specialized studies and personal fieldwork research have been used.

Keywords: Melnik vineyard, ampelographic tradition, personal fieldwork research, ethnography

МЕЛНИШКИЯТ ЛОЗАРО-ВИНАРСКИ РАЙОН – ИСТОРИЯ И ТРАДИЦИИ

Радослава Ганева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите – Пловдив, България

Резюме: Мелнишкият район притежава изключително подходящи агроклиматични условия за развитие на лозарството. Границите му се определят от разпространението на сорта Широка мелнишка лоза, която специалистите утвърждават като стар местен сорт. Малко са лозарските центрове, носители на подобна ефективна ампелографска традиция. Лозата тук се отглежда от тракийска древност и е в основата на един поминък, съхранен и препредаван през много поколения. Той се характеризира с по-тясна специализация в производството и търговията на висококачествени сухи червени вина. В статията се проследява развитието на Мелнишкия лозаро-винарски район като резултат от различни политически и икономически условия в хода на историческото развитие. Използвани са разнообразни архивни материали, специализирани изследвания и лични теренни проучвания.

Ключови думи: Мелнишки лозаро-винарски район, ампелографска традиция, лични теренни проучвания, етнография

ВЪВЕДЕНИЕ

Съществуващите разнообразни, богати и подробни ампелографски проучвания налагат становището, че още в древността на територията на страната се оформят четири основни лозарски района, функционално запазени и до днес: Тракийски /южен/ – от началото на I хил. пр. н. е.; Понтийски /източен/ – от втората половина на I хил. пр. н. е.; Македонски /югозападен/ – от V в. пр. н. е. до III в. от н. е.; Мизийски /северен/ – между I и IV в. от н. е.¹. В посоченото датирание не са отчетени новите сведения и големите археологически находки, най-вече с подчертаната ритуална стойност на тракийските съдове за вино, които налагат по-внимателна преоценка за давността на лозарството по нашите земи. В случая по-важното е, че през дългия исторически период традиционните лозарски области се променят в едно или друго направление, но трайно запазват основния си облик. В края на 50-те и началото на 60-те години на XX век се прави опит те да бъдат съвременен очертани, като се отчитат агроклиматичните им показатели, определя се най-подходящият сортов набор и се посочва съответстващото направление за лозаро-винарско производство. Мелнишкият район заема централно място в лозаро-винарската карта на страната. Обособяването му е неоспоримо, както на база климатичните условия, така и на основата на съхранена вековна традиция. Определянето на неговите реални рамки преминава през няколко етапа, свързани с цялостното развитие на ампелографията у нас.

От началото на 30-те години на XX век производството на грозде и вино придобива икономическо значение за страната. След филоксерното нашествие са налице първите усилия на държавата да направлява стихийния процес по засаждане на лозя и производството на вино чрез райониране и съхраняване на съществуващите

¹ Начев, Т. Лозарството по българските земи от възникването му до началото на XX век, дисертация, Пловдив, 1981. Катеров, К. и Т. Начев, Възникване и развитие на лозарските райони в България, „Лозарство и винарство“, 1990, кн. 3, 4-8.

традиции. При първоначалната липса на опит и проучвания в това отношение проф. Н. Неделчев очертава пет лозаро-винарски района: Рило-Родопски, Черноморски, Мелнишки, Северен и Подбалкански². Районирането има предимно констативен характер. Според него Мелнишкият и Петричкият край са обединени в едно, без да се отчитат климатичните и сортовете различия, както и съществуващата местна традиция. Първи опит за научно райониране на основата на почвено-климатичните условия се прави през 1956 година, но отново липсва точна диференциация, в т.ч. и на Мелнишкия район. През 1960 година К. Стоев извършва ново райониране на лозаро-винарското производство в България по метода на климатичните аналогии. Страната е разделена на четири района: Южен, Източен, Югозападен и Северен, в зависимост от агроклиматичните показатели и адаптацията на определени видове сортове³. В районите за първи път са обособени и подрайони като географски очертани части от тях, с еднородни екологични условия и по-тясна специализация за производство на вино. За първи подрайон на Югозападния район се определя Мелнишкият. В последвалите разработки, той се характеризира като специализиран в производството на висококачествени сухи червени вина от гроздето на Широката мелнишка лоза⁴. Посочена е и възможността за производството на лицензирани маркови вина от т.нар. „деклариран винарски район с контролирано наименование за произход“.

Съгласно Постановление на МС № 162 от 13.07.1960 година България е разделена на пет лозаро-винарски района: Дунавска равнина – северен, Тракийска низина – южен, Черноморски – източен, Долината на Струма – югозападен и Розова долина – подбалкански. Извършва се „Райониране на лозовите сортове в България“, като общо в страната се създават 116 микрорайона. Мелнишкият край е представен с два микрорайона, които се припокриват в основната си част. Като водещ се утвърждава микрорайон 115, специализиран в промишленото производство на сорта Широка мелнишка лоза и трапезни вина тип „Мелник“. Той включва: гр. Мелник, с. Виногради, с. Хърсово, с. Лозеница, с. Хотово, с. Враня (площите над селото), с. Черещница, с. Пиперица, с. Долно Спанчово и Кулата. Микрорайон 116, до известна степен, дублира някои от изброените села, включва в самостоятелната си част селата: Склаве, Левуново и гр. Марикостиново от Мелнишкия район и районите на Сандански и Петрич. Според насоките на постановлението, той се специализира в износ на ранно грозде и в производство на стафиди⁵. Съгласно ДВ бр. 67 от 16.08.2005 година за производство на регионални вина в България вече са обособени два района – Дунавска равнина и Тракийска низина. За качествени вина с гарантиран и контролиран произход са очертани 51 района, в т.ч. районът на Мелник и на Хърсово.

МЕЛНИШКИЯ ЛОЗАРО-ВИНАРСКИ РАЙОН

Мелнишкият лозаро-винарски район се оформя в продължение на векове и в него са съхранени много стари умения в отглеждането на грозде и направата на вино. В рамките на тази опитност Л. Пенева-Винце сочи в своите изследвания едни по-тесни негови рамки - в землището на селата: Лозеница, Виногради, Хърсово и гр. Мелник⁶. Имайки предвид, че разглежда периода на развитие на лозарството само до 1912 година, авторът отчита и възможността за разширение на дадения обхват.

² Неделчев, Н. Лозарство, обща част, 1935, с. 422.

³ Стоев, К. и др. Райониране на лозарството в България, Научни трудове на ЦНИИЛВ в Плевен, т. 3, С. 1963, с. 13.

⁴ Хершкович, Е. И. Стефанов и др., Агроклиматичен атлас на България, КИП по картография, С. 1982.

⁵ Атанасов, Я, Агробиологично и технологично проучване на лозарството в Пиринския край. Хабилизационен труд, НПК по лозарство и винарство – гр. Септември, 1978, с. 22.

⁶ Пенева-Винце, Л. Традиционното лозарство и винарство в Петричко и Мелнишко, ИЕИМ, кн. 13, 1971, с. 53.

Съпоставяйки резултатите от извършеното ампелографско райониране в последните 60 години, и консултираното при теренно проучване мнение на местни опитни лозари, Мелнишкият лозаро-винарски район може да бъде очертан в следните граници: Север - с. Ласкарево, с. Горна Сушица, Изток – с. Рожан, с. Златолист, с.Калиманци, Запад – с. Склаве, с. Спатово, с. Хотово и с. Левуново, Юг – с.Капатово, с.Катунци. Като негово основно ядро се оформят селата - Хърсово, Виногради и Лозеница. Традиционно се приема, че те обособяват микрорайон, характеризиращ се с най-високо качество на лозаро-винарската продукция.

Мелнишкият район притежава изключително подходящи агроклиматични условия за развитието на лозарството. Границите му се определят от разпространението на сорта Широка мелнишка лоза, която специалистите утвърждават като стар местен сорт. Малко са лозарските центрове у нас, носители на подобна ефективна ампелографска традиция. Лозата тук се отглежда от тракийска древност и е в основата на един поминък, съхранен и препредаван през много поколения. Неговото развитие се определя от различните политически и икономически условия в хода на историческото развитие.

Днешната р. Струма, една от най-известните в древността реки, е описана в схолиите към Молителките на Есхил по следния начин: *„Наричат реките свети понеже са подобие на безсмъртното естество. А тук наричат Стримон „свят“ заради това, че запазва водата си чиста и прозрачна. Това е река в Тракия.“*⁷ Тракийското наименование на реката е Стримон – речно божество, син на Океан и Тетида. Според античната генеалогия това е бащата на легендарния тракийски цар Резос. По течението ѝ живеят, през един или друг отрязък от време, много племена – *пеони, удони, синтии, бисалти, стримони и меди*. На тях са посветени едни от най-старите, може би най-популярните сведения за траките до голяма степен, изграждащи представата за техния бит и характер⁸. Разглежданият от нас район, който обхваща левия бряг на Средна Струма, е населяван от *меди* – тракийско име, чийто епоним е *Медос*. За първи път те се споменават от Тукидит, като съседи на *синтите* и *пеоните*, във връзка с похода на Ситалк през 429 година пр. Хр.

Богатите писмени извори очертават изключителното географско-стратегическо и икономическо значение на поречието на р. Струма. При нейното устие се намира свещената местност *„Деветте пътя“*, където по-късно се издига Амфиполис, една от главните входни врати за вътрешността на Тракия. За значението на района говори фактът, че при похода на Ксеркс в Елада, персийските магове принасят в жертва на Стримон бели коне, а когато узнават, *„че тази местност се нарича Девет пътища, закопали там толкова момичета и момчета от местните жители“*. Херодот уточнява, че *„траките не разрушават, нито засяват пътя, по който Ксеркс минал с войските си, но го почитат много, до ден днешен“*⁹. Това кръстовище на съобщителни артерии, римляните наследяват и усъвършенстват. Географското местоположение и една установена в най-дълбока древност комуникативност определят през всички следващи векове като основни в поминъка на населението търговията и както ще проследим, отглеждането на грозде и направата на вино.

Долината на Средна Струма е част от района, свързан в най-ранните писмени данни за развитие на лозарство, на винопроизводството и почитането на бога Дионис. Неслучайно според древните представи тук се намира легендарният извор – примесен с

⁷ Христоматия по тракология, т.1, С.1989, с. 115.

⁸ Кратка енциклопедия тракийска древност, С.1993, с. с. 210, 95, 261, 42, 174, 175, 270.

⁹ Христоматия по тракология, с. 187.

вино, където Мидас залавя Силена¹⁰. С долното течение на Струма се свързва и с едно от митологичните ядра на Дионисовия кръг – разказът за едонеца Ликург, което характеризира района като най-активната зона за култивиране на лозата в древността. През IV-III век пр. Хр. Теофраст и Апиан говорят за смокинови дървета и лози край Струма¹¹. Ценна археологическа находка от римската епоха е релефът от Мелник, изобразяващ Дионис като Тракийски конник. В иконографията конникът често е представян до дърво, но в случая това е дърво лоза. Изображението напомня увивната лоза – т.н. *библина*, един предполагаем тракийски сорт, разпространен в Средиземноморието, основа на сладкото „*библинско вино*“¹².

Периодът на римската колонизация е свързан с големи политически, стопански и етнически промени, засягащи долината на Струма. Въпреки че областта запазва своя аграрно-селски характер, археологическите данни сочат, че има известен подем в развитието на градовете. Римската власт, заемайки се с организирането на пътната система, в повечето случаи, доразвива древните съобщителни връзки, ползвани от траките. Откритите останки от римски мост в Мелник са част от съоръженията по т.нар. Струмски път, който осъществява връзката между две от основните римски пътни артерии: Централен /Диagonalен път (Виндобона/дн.Виена – Сердика – Филипопол-Бизантион) и Виа Игнация (преминаващ от Дирахаум/Драч през Солун и Егейска Тракия за Мала Азия). Именно този Струмски път продължава да играе съществена роля за района и през следващите векове. През VI век по долината на Струма се настаняват племената на *струмяните /стримонци/*. Не е трудно да се отгатне какво ги привлича тук: преди всичко топлия климат, плодородната земя и естествената защитеност. В резултат на това някои автори считат, че в самото наименование на Мелник се открива славянски корен, идващ от *мел* – бяла глина, креда, други го свързват със сродното наименование на племето *мелинги*¹³. От житието на св. Димитър Солунски става ясно, че след заселването си в земите на Византийската империя, новодошлите племена така добре организират своя живот, че няколко десетилетия по-късно вече разполагат с необходимите храни за изхранването си, въпреки че не произвеждат достатъчно, за да продават съответен излишък. Що се отнася до лозарството, това е отрасъл от земеделието, който до момента на заселването им не съществува за тях. Те се запознават с него едва с идването си в Югоизточна Европа, но явно под въздействието на заварената силна традиция много бързо го усвояват¹⁴.

Струмската област се присъединява към българската държава през 809 година. Развива се активен селищен живот – обновени селища се създават в близост до стари римски и византийски поселения, намиращи се върху най-добрите в географско отношение земи. Някои от тях продължават да съществуват и до днес като селата Склаве и Катунци. Археологическите разкопки доказват, че през XI - XII век Мелник се оформя като едно от първите средновековни селища с ясно изразена градска физиономия. Процесът завършва през XIII век, когато той става главен военноадминистративен, стопански и културен център на района¹⁵. Писмените извори потвърждават неговия облик и значение. В историята на Скилица-Кедрин за похода на императар Василий II срещу цар Самуил намираме следното описание: „*пристигнал в*

¹⁰ Според Теопомп, който се позовава на Бион, и е преразказан от Атений, Венедиков, Ив., Развитие на земеделието по българските земи, С. 1981, с. 65.

¹¹ Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания, С.1980, с. 365.

¹² Венедиков, Ив., цит. съч., с. 66.

¹³ Дуйчев, И - Българското средновековие, С.1972 и Очерк върху средновековната история на Мелник, В: Мелник – градът, с. 22.

¹⁴ Венедиков, Ив. Медното гумно на прабългарите, С.1983, с. 123.

¹⁵ Цветков, Б. Селищна мрежа в долината на Средна Струма през средновековието IX-XVII в., дисертация, 1980.

Загория, където се издигала извънредно здравата крепост Мелник, изградена на една скала и опасана отвред със стръмни и много дълбоки пропасти. Българите от цялата околност се били стекли в нея и съвсем не се интересували от ромеите¹⁶. От извора става ясно, че към началото на XI век областта е с българско население. Счита се, че по времето на византийската власт етническият ѝ облик остава съхранен. Неслучайно през 1195 година в резултат на военните действия на Асен I, това е една от първите освободени територии. Вероятно, разчитайки на силните местни български позиции, Калоян изселва именно в Мелник филипополските гърци, участници във въстанието от 1205 година¹⁷.

През 1207 година, както пише Георги Акрополит, деспот Слав като „завладял силната и непревземаема за всички противници крепост Мелник, станал самодържец“. На същия автор дължим описание и на местното население. През 1246 година в похода си срещу Мелник Йоан Дука Ватаци се среща с представители на града, водени от воеводата Драгота: „те бяха над 500 души, добре облечени и знатни мъже, от пръв поглед достойни за уважение“¹⁸. Няколко години по-късно, след потушаването на въстание в Мелнишко, ръководено от споменатия Драгота, Теодор Ласкарис изгонва от крепостта и жените и децата на разбунтувалите се, като заповядва да се конфискува имуществото им. Провежда се целенасочена политика на обезбългаряване, но в периода гръцкото население продължава да съставлява малка част спрямо общото население на областта.

В Средновековието Мелник се откроява като оживен занаятчийски и търговски център. Развива се търговска дейност, за която допринасят засилените позиции на дубровнишките търговци, близостта на Солунското пристанище и пътят по течението на Струма. Съществуват и сведения за присъствието на венецианска манифактура в града¹⁹. Но като цяло Мелнишкият район, или *Загурия*, както често се нарича в средновековните извори, продължава да има подчертано аграрен характер. Според Географията на Идриси от XII век „Мелник е голям и известен град с обработени полета, села и ниви, които следват непрекъснато“²⁰. В Мелнишкия край се разпространява манастирското земевладение, а според съществуващите данни може да се приеме, че при манастирско земеделско стопанство лозарството е с първостепенно значение. Още през 1220 година Алексий Слав издава Грамота на основания от него манастир „Св. Богородица Спилеотиса“, с която му дарява съществуващото и днес с. Катунца/Катунци, заедно с имотите и жителите му. В Грамотата на крал Милутин от 1300 година за манастира „Св. Георги Бързи“ са споменати средни земеделски собственици на ниви и лозя. А в документ от 1346 година се говори за собствеността на метох „Св. Георги“, състояща се от лозя, ниви, воденици, по течението на Мелнишката река и сгради в самия град²¹.

През XIII- XIV век политическата власт в областта често се сменя. В началото на XIV век Мелнишката епархия преминава в подчинение на Цариградската патриаршия и започва упадък на Мелник като средище на българската култура. Засилва се византийското влияние, въпреки че богослужението продължава да се води освен на гръцки, и на български език. Турското нашествие започва с набезите на Хайредин паша

¹⁶ Христоматия по история на България, т.3, С. 1982, с. 268.

¹⁷ „От 13-о столетие имаме направено известие у Акрополит, че укрепеният Мелник под Пирин бил заселен с гърци, доведени от Пловдив“ – Иречек, К., Пътувания по България, част 2, С.1889 и вж. Дуйчев, Ив. В: Мелник. Градът., с. 17, също у Иванов, Й. Българите в Македония, С. 1917, с. 44.

¹⁸ Христоматия. т. 2, с. 105; Дуйчев, Ив., Из старата българска книжнина, 2, С. 1944, 30-35, Лишев, Ст., Българският средновековен град, С.1970, с. 171.

¹⁹ Сакъзов, Ив. Българската търговия през XII-XIVв., БИД, год. XXI, 1922, с. 71.

²⁰ Недков, Б. България и съседните ѝ земи през XII в. според географията на Идриси, С.1960, с. 39.

²¹ Лишев, Ст. Цит.сч. 32, Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина, с. 35.

в Беломорска Тракия и през 1373-1375 година по робските тържища на Кандия /о.Крит/ вече се продават българи от Мелник²². В търсене на убежище населението масово се отдръпва към планинските области. Много села, като дн. с. Хотово, сменят местонахождението си, но до обезлюдяване на района не се стига. Според данъчен документ на Османската империя от 1490 година с данък джизие в района се облагат 3209 „ханета на неверници“ и 203 вдовици²³. През 1519 година е посочено, че в Мелник, или както често се нарича Менлик, има 600 домакинства. След установяване на османската власт градът не загубва значението си на административно средище в областта на Средна Струма. В турските регистри от 1566 до 1598 година Мелник е представян като нахия на санджака Кюстендил, а в „иджамал дефтер“ от 1611 година, се споменава вече като каза. В същия документ за първи път се срещат и имената на днешните села Горна Сушица, Ласкарево и Джигурово. В своите пътеписи от 1670 година Евлия Челеби посочва паланката Менлик, като каза под ведомството на Кюстендилския санджак, която се управлява от воевода и има „местен спахийски представител, еничарски сердарин, надзорник на пазара, митничар и градски старейшина“²⁴. Евлия Челеби дава и подробно описание на Мелник: „това е оживена и украсена прилична на голям град паланка, с уредени лозя и градини. Има всичко...покрити с керемиди едноетажни и двуетажни, изградени от хоросан просторни домове...в тази красива паланка веднъж в седмицата се състои голям пазар и грамаден събор, на който се намират ценни стоки и то на ниски и достъпни цени“. Сведението потвърждава като основни и характерни дейности на населението лозарството и търговията.

През разглеждания период Мелник е сочен сред градовете на Балканския полуостров с превес на християнското население от 90-100% , като турските заселници са предимно представители на административната власт²⁵. В турски доклади от XV век се изброяват славянски имена с гръцки окончания – Радос, Радославос, Владос. В Зографския поменик от 1502 година срещаме български имена на дарители от Мелник. В Мелнишката област българското население е и остава единственият компактен народностен елемент. Всички села, планини и реки съхраняват българските си названия. В Мелник силни позиции установява гръцката търговска колония, подпомагана от църковната община. През втората половина на XVII век те създават елинско училище, в което учат и много българи. Училището изиграва важна роля в подготовката на българските просветни дейци. Още през XVIII век в него се преподават светски науки. Негови възпитаници са: Емануил Васкидович, родом от Мелник, Христаки Павлович, Неофит Рилски. В първата география от 1835 година четем, че: „Мелник има едно преславно елено-греческо училище, жителите са греци, българи и малко турци“²⁶.

През XVII век във външнотърговските връзки на Балканския полуостров настъпват съществени изменения. Българските търговци поемат ролята на посредници между големите пазари в Средна и Западна Европа и Османската империя. По силата на една многовековна традиция мелнишките жители също търсят нови контакти и възможности за търговия. Сведения за дейността им от средата на XVII век ни дават документите на митническия пункт Турну Рошу край Сибиу в Трансилвания. В 1639

²² Сведенията са: „Из нотариалните книги на венецианския нотариус Антонио Брашиану за българироби от о.Крит; Христоматия...с. 196; Сакъзов, Ив. Новотокрити документи от края на 14 век за българи от Македония, продавани като роби, Македонски преглед, 7, 2-3 1932, 1-62.

²³ Данните са от Турски извори за българската история, С.1986 БАН, с. 126, 169. Гандев, Хр. Българската народност през XV-XVIII век.

²⁴ Евлия Челеби. Пътепис, С.1972, с. 282.

²⁵ Тодоров, Н. Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие, С. 1972.

²⁶ Иванов, Й. Българите в Македония, С. 1971, с. 226.

година българи от Мелник участват в Брашовската компания. Българските търговци се настаняват в главните пазарни средища на Хърватия и Трансилвания и постепенно взимат част от търговията с най-важните унгарски продукти – виното и добитъка. Те се установяват в унгарските градове, а оттам се явяват и на полския пазар. Така постепенно се оформя колонията в Егер, Токай, включваща и преселници от Мелник.²⁷ Може да се предположи, че търсенето на свободна изява и като работници, и като търговци на вино неслучайно е насочено към един изключително богат на лозарски традиции район в Унгария.

Българските градове, които в началния период на османското господство са под контрола на везири и санджакбейове, през XVIII век преминават изцяло към държавните (султанските) хасове и мукатаи. В средата на века, след извършването на наказателна експедиция срещу аяните, превърнали Източна Македония в свое бойно поле, в района на Мелник се създава по-продължителен период на спокойствие и възможност за намиране на поминък. Българското християнско население от планинските райони се насочва обратно към града и неговите околности. Така възникват нови селища, като Любовище и Марикостиново.

Още през първото десетилетие на XVIII век през Солун в българските земи започва френското и английското проникване. Френските търговски къщи организират пренасянето с кервани на стоките си до големите български градове и годишни панаири. Възникналото икономическо оживление проличава в пътеписа на Еспри-Мари Кузинери от 70-те - 90-те години на XVIII век, който дава описание на пазара в Серес, в т.ч. и на участието на земеделците от Мелнишкия район. Оживената търговска дейност продължава и в установената посока към Трансилвания и унгарския пазар. В този период в Австрия се установяват не малко български търговци от Мелник, които участват в организирането на балканската търговска колония във Виена.

След Кримската война стоковият характер на селското стопанство и участието на Османската империя в европейския пазар главно със селскостопански произведения се засилва. Обособяват се райони, профилирани в производството на определени земеделски култури, съобразно местните климатични условия. Организират се едри земеделски имения – чифлици в близост до консумативни центрове, морски и речни пристанища. В Мелнишкия район се залага на производството на грозде, не само като на интензивна култура, но и като на едно специализирано традиционно селскостопанско производство. В чифлиците, макар и стокови стопанства, продължават да се прилагат старите феодални или полуфеодални начини на производство. Използва се труда на т.н. *изполичари* и *отсечници /кесимиджии* както и безплатен труд, т.н. ангария. От 50-90-те години на 19 век с чифлици се сдобиват и гръцки търговци. Малки са изключенията на по-заможни българи, собственици на земя. Българите са в повечето случаи *аргати*, *чифличари* на големите лозови масиви и *кесимиджии* при търговията с вино и с всички останали стоки. В посочената схема именно те са тези, които пряко се занимават с лозарство. Старите хора споделят, че „*грък лозе не копат*“, а и българите са казали на собствениците – *бегове* и заможни гръцки търговци, че: „*вашите лозя ще са като нашите деца*“. Малкото притежавани лозя са обработвани много грижливо: „*най-напред ще идеш много рано на своето, а после на гръцкото*“.

Увеличеното търсене на работна ръка довежда преселници от съседните планински села. Те се установяват около чифлиците и поставят началото на нови селища, като Капатово, Лозеница, Виногради. Това преместване довежда до увеличаване гъстотата на населението по поречието на Струма, където българското население остава единственият компактен народностен елемент. В Струмската долина

²⁷ Пенева-Винце, Л. Средноевропейски влияния за възникване на винарските изби в град Мелник, Българска етнография, год. 9, кн.1, 1984, с. 22.

живеят по-малко от 10 000 мъже турци, съвсем малобройни влашки пастирски семейства(главно в с. Горна Сушица) и гърци в Мелник. В доклада на австро-унгарския консул в Солун фон Кнапич до граф Андраши за българската националност в Солунския, Битолския и др.санджаци от 12.05.1874 г., се уточнява, че „само в главните градове...и Мелник гръцкото население е мнозинство, докато във всички други околии, то спада, в сравнение с господстващото българско население до едно губещо се малцинство.“

В своя „Топографско-етнографически очерк“ от 1889 година Веркович изброява 38 села и 29 чифлика в Мелнишката каза и посочва специализацията на района в лозарство и винопроизводство „На четвърт час, южно от града“. Той описва голям лозов масив и посочва, че „занятието на жителите се състои в приготвяване на вино. Мелнишкото вино е известно в целия Серски санджак“²⁸. Веркович уточнява, че градът е населен преимуществено с българи, „които се определят за гърци“. Според статистиката на В. Кънчов от 1894 година Мелник има 5000 жители – 3400 гърци и българи, 950 турци, 620 цигани и 20 власи, като е подчертана „гръцката физиономия на града“. На В. Кънчов дължим също така и по-конкретни данни за състоянието на лозарството в Мелнишко, за направата на вино и описание на неговите вкусови качества и традиционни пазари: „близо два милиона оки доста добро вино, от което половината се разнася навън...обикновените за продан вина се продават още същата година, когато се берат и то главно отиват в Неврокоп, Сяра, Горна Джумая, Кавала...Намират се стари много хубави от засушено грозде, гъсти и възблаги“²⁹.

Ценни статистически данни за населението на Мелнишкия край се намират в Отчета на вървежа на българските училища в Македонската епархия през учебната 1909-1910 година³⁰. В ревизионния рапорт на училищния инспектор В. Хаджов е посочено, че „казата има 66 села, от които 47 чисто български, 10 смесени с турци и цигани, 2 смесени с власи, 4 турски, 2 влашки, 1 – с турци и цигани“. В тях живеят „около 27 537 жители, от които 3273 къщи български с 16 946 жители, 237 цигански с 1192 жители, 245 къщи влашки с 1214 жители. В. Хаджов напомня, че „българското общество в града отдавна не се е увеличило, колкото си е било, толкова си е, и ако центърът на казата не се премести от Мелник, ние, българите, не можем да се увеличим и станем сила. Единствената причина е, че нема место къде да се построяват къщи“. Л. Милетич дава следната характеристика на градското население на Мелник“ имаше около 800 гръци и гъркомански семейства, 400 турски и 70 цигански къщи, а български до 20 къщи. Гърците не бяха чисти, а повечето по произход българи, у дома си говореха български“³¹.

След Берлинския конгрес чифликчийското земевладение в Македония се утвърждава напълно. Чифлиците специализирани в лозарство, започват да се продават от турците на немюсюлмани. Оформят се едри собственици – гърци и някои българи, като братя Джавалекови, притежаващи 500 дка, хаджи Иванче (300 дка), Кордопулос (400 дка). Гърците от Мелник, етническият произход на част от които е много оспорван в нашата литература, в преобладаващата си част се занимават с търговия и съумяват да извлекат най-рационално всички изгоди от лозарството и винопроизводството³². По-заможните от тях собственици на лозя като Кордопулос младши търсят

²⁸ Веркович, Ст. Топографическо-етнографски очерк Македонии, СПб 1889, 88-95, с. 89.

²⁹ Кънчов, В. Петрич и казата му, Мелник и казата му – СбНУ 1894, кн. 7, с. 199.

³⁰ Етнография на Македония. Извори и материали в два тома, т. 2, С.1992, 105-106.

³¹ Милетич, Л. В полуразрушения Мелник, Македонски преглед, година 1, кн.2, с. 88.

³² Мелник. Градът в подножието, с. 22, С 1989, още Й.Иванов Българите в Македония, с. 226, Милетич, Л. В полуразрушения Мелник, МПр год.1, кн.2 с. 88.

специализация по лозарство в чужбина. С него местните лозари свързват първото пръскане с бордозелов разтвор, за което е и анатемосан от Православната църква.

След 1912 година в района се извършва аграрен преврат. Ликвидират се турските чифлици и се увеличава броят на дребните и средните производители. По-изявените лозари притежават от 30 до 60 дка лозя в най-качествените местности, но в по-голямата си част собствеността е от 5 до 15 дка лозя. Представителите на турската военно-административна власт напускат още преди военните действия. След Междусъюзническата война част от тях се завръщат и сами или чрез свои представители продават имотите си. Много от земите остават без собственик и се разпределят между бившите наемни работници³³. След Балканските войни гърците, живеещи в Мелник, също се изселват. Същевременно от Гърция се насочва преселнически поток от българи. Те се движат на групи и в някои случаи създават нови селища като: Ново Ходжово, Ново Кономлади. Съвместното съжителство между местното и бежанското население предизвиква нови взаимоотношения, които с малки изключения, са крайно дружески. Бежанците от близките райони на Серско и Демирхисарско много бързо възприемат местната лозарска опитност.

Мелник започва да запада. Градът губи в започналото през 80-те години на XIX век икономическо съперничество със съседния Свети Врач, който през 1918 година е обявен за административен център³⁴. Като търговско средище Мелник е откъснат от пазара на беломорските градове. В новото време керванната търговия отмира. Селището остава настрана от изградения съвременен път, свързващ вътрешността на страната с Беломорието. Мелнишкият край понася огромни загуби от ликвидирането на почти всички лозови насаждения от филуксерата през 1912 година. Болестта обхваща постепенно района от 1912 до 1930 година и въпреки, че възстановяването започва почти веднага, резултатите се чувстват едва в края на 20-те началото на 30-те години на XX век. Първоначално след Първата световна война лозята достигат до 5000 дка, с общо производство на грозде до 2500-3000 тона. Като прекупвателен пункт за грозде се утвърждава с. Хърсово, но търговци обикалят за изкупуване всички останали села. Наново започва изграждането на големи изби за съхранение на продукцията. Като изявена винарско-търговска фамилия се откроява тази на братя Андрееви. Търговията се извършва в посока Свети Врач, Банско, Разлог, Горна Джумая. Учредяват се търговски филиали в София. Необходимостта от разширение на винопроизводството довежда до създаването през 1932 година на Винарска кооперация в с. Хърсово. Неин пръв председател е Д. Марков. Избата се изгражда със собствени средства на кооператорите. В учредяването и в избора на местонахождението ѝ участва и проф. Неделчев. За десет години лозята в Мелнишко достигат до 16 000 дка. До 1951 година 80% от тях са частно притежание. През 1958 година е извършена пълна колективизация, а в 1971 година съществуващите седем ТКЗС-та са включени в т.нар. АПК – гр. Сандански. В него общата площ на лозята достига 11 400 дка, от която се произвеждат 8000-9000 тона грозде. В близост до гр. Сандански се изгражда Винпром „Дамяница“. Създадена е база за преработка, съхранение и бутилиране на големи количества вина от целия Благоевградски окръг с 5500-6000 тона годишно. Част от специализираната продукция на избата, вината тип „Мелник 13“ се изнасят във Великобритания, Германия, Полша, Русия.

Несполучливите реформи и реорганизации в земеделието и неефективният икономически механизъм довеждат до миграция на населението в активна работоспособна възраст към големите градски центрове. Като резултат възрастовата структура в района силно се изменя. За периода 1965-1975 година възрастовата група

³³ Архивът на гр. Мелник за периода 1913-1933 е унищожен. Сведенията са по спомени на респонденти.

³⁴ Александров, Л. Причини за упадък на Мелник, Географски преглед 2, 1947-1948, 43-46.

между 17 и 59 години пада под средната за страната. Ако през 1946 година живеещите в градовете на окръга са само 23,7%, през 1975 година те вече нарастват на 46,9%. За 30 години населението в по-големите градове се удвоява. Загубвайки своите функции на винарски и търговски център, Мелник постепенно се превръща в най-малкия град в страната със своите около 200 жители. Градът търси своята реализация като туристически център, с предимствата на своя изключителен природен и архитектурен резерват и популярността на вината от областта, носещи неговото име.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

До края на ХХ век традиционната привързаност на местните жители допринася за опазването на цялата вековна опитност на местното лозарство и винопроизводство. Днес дребното винарство продължава да се развива и се появяват нови малки изби, които правят вина от сорта Мелник, но доколко те ще успеят да съхранят технологията на прочутото мелнишко вино и необходимото качество на производството на мелнишкото грозде, предстои да проследим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александров, Л. Причини за упадък на Мелник, Географски преглед 2, 1947-1948, 4-55.
2. Атанасов, Я. Агробиологично и технологично проучване на лозарството в Пиринския край. Хабилитационен труд, НПК по лозарство и винарство - гр. Септември, 1978.
3. Венедиков, Ив. Развитие на земеделието по българските земи, С. 1982.
4. Венедиков, Ив. Медното гумно на прабългарите, С. 1987.
5. Веркович, Ст. Топографическо-етнографски очерк Македонии, СПб 1889, 88-95
6. Гандев, Хр. Българската народност през XV-XVIII век. Демографско и етнографско изследване, София 1989.
7. Дуйчев, Ив. Българското средновековие, С. 1972.
8. Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина, 2, С. 1944, 30-35.
9. Дуйчев, Ив. Очерк върху средновековната история на Мелник, В: Мелник – градът в подножието на Славовата крепост, т. 1, С. 1989.
10. Евлия Челеби, Пътепис, С. 1972.
11. Етнография на Македония. Извори и материали в два тома, т. 2, С.1992.
12. Иванов, Й. Българите в Македония, С. 1917.
13. Иречек, К. Пътувания по България, част 2, С.1889.
14. Катеров, К. и Т. Начев, Възникване и развитие на лозарските райони в България, „Лозарство и винарство“, 1990, кн.3, 4-8.
15. Кратка енциклопедия тракийска древност, С.1993.
16. Кънчов, В. Петрич и казата му, Мелник и казата му – Сборник за народни умотворения 1894, кн. 7.
17. Лишев, Ст. Българският средновековен град, С.1970.
18. Милетич, Л. В полуразрушения Мелник, Македонски преглед, година 1, кн. 2, с. 88.
19. Начев, Т. Лозарството по българските земи от възникването му до началото на ХХ век, дисертация, Пловдив, 1981.
20. Неделчев, Н. Лозарство, обща част, 1935.
21. Недков, Б. България и съседните ѝ земи през ХІІ в. според географията на Идриси, С. 1960.

22. Пенева-Винце, Л. Средноевропейски влияния за възникване на винарските изби в град Мелник, Българска етнография, год. 9, кн. 1, 1984.
23. Пенева-Винце, Л. Традиционното лозарство и винарство в Петричко и Мелнишко, ИЕИМ, кн. 13, 1971.
24. Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания, С.1980.
25. Сакъзов, Ив. Българската търговия през XII-XIVв., БИД, год. XXI, 1922.
26. Сакъзов, Ив. Новооткрити документи от края на 14 век за българи от Македония, продавани като роби, Македонски преглед, 7, 2-3, 1932, 1-62.
27. Стоев, К. и др. Райониране на лозарството в България, Научни трудове на ЦНИИЛВ в Плевен, т.3, С. 1963.
28. Тодоров, Н. Балканският град XV-XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие, С. 1972.
29. Турски извори за българската история, С. 1986, БАН.
30. Хершкович, Е, И. Стефанов и др., Агроклиматичен атлас на България, КИП по картография, С. 1982.
31. Христоматия по история на България, т. 2, т. 3, С. 1982.
32. Христоматия по тракология, т. 1, С. 1989.
33. Цветков, Б. Селищна мрежа в долината на Средна Струма през Средновековието IX-XVII в., дисертация, 1980.